توخمی نوێ
لە کولتووری کوردیدا

د. ڕەشاد میران
(زانکۆی سەلاحەدین - کۆلێژی ئاداب)

کولتوور دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی- مێژوویی- ئێتنیکییە، بۆیە دیاردەیەکی تا بڵێی گەورە و ئاڵۆز و کاریگەرە؛ کولتوور پێش هەموو شتێک کۆمەڵایەتییە، چونکە کۆمەڵگا و کولتوور هەمیشە پێکەوە دروست دەبن، هیچ یەکێکیان بێ ئەوی تر نابن- هەر کۆمەڵبوونێکی خەڵک کولتووری تایبەت بەخۆی نەبێ، بنیادی کۆمەڵایەتی نابێ، کەواتە نابێ بەکۆمەڵگا. لێرەشەوەیە کە کولتوور دیاردەیەکی مێژووییشە، واتە مێژوویەکی هاوبەشی لەگەڵ کۆمەڵگادا هەیە؛ هەروەها لەم ڕووەشەوە مێژووییە کە هەر قۆناغێکی مێژوویی شێوازی (Typ) کولتووری خۆی هەیە- بەگوتەیەکی تر، کولتوور هەمیشە شەقڵ و سیمای قۆناغە مێژووییەکانی پێوە دیارە.

ئەگەرچی کولتوور یەکێکە لەو چەمکانەی زۆرترین پێناسەی هەیە، بەڵام ئەم پێناسەیەی ڕەنگە، گونجاوترینیان بێت: کە کولتوور بریتییە لە هەموو ئەو دەسکەوت و داهێنانە ماددی و مەعنەوییانەی لە ماوەی هەموو مێژووی کۆمەڵگادا وەدەست هاتوون و بۆ بەڕێوەبردنی ژیانی ڕۆژانە بەکاردێن. لەم پێناسەیەدا دەردەکەوێت کە کولتوور ژیانی ڕۆژانەی ئەندامانی کۆمەڵگا بەڕێوە دەبات، واتە شێوازی ژیانی ئەو خەڵکە دیاری دەکات؛ ئێمە و هەر کۆمەڵگایەکی تریش بەکولتوورەوە دەژین: توخمە ماددییەکانی کولتوور، وەک- خۆراک، جلوبەرگ، خانوو، کەلوپەلی ناوماڵ، ئامێرەکانی کارپێکردن، ئامێرەکانی مۆسیقا، چەک، خشڵ و کەلوپەلی ڕازاندنەوە، شێواز و ئامێرەکانی گواستنەوە.. ئینجا توخمە گیانی و مەعنەوییەکانی کولتوور- زمان، دابونەریت، ئایین، هونەر، فۆلکلۆر (ئەدەبی زارەکی: گۆرانی، چیرۆک و ئەفسانە و داستان،

پەند، مەتەڵ، قسەی نەستەق..) ئێمە ڕۆژانە هەردوو جۆری ئەو توخمە کولتوورییانە بەکاردەهێنین، یان بەپێویست دەبێ بەکاریان بهێنین؛ بەم بۆنەیەشەوە کولتوور چاودێری ژیانی ڕۆژانەمان دەکات و بەمەش ئەرکێکی کۆمەڵایەتی هەرە گرنگ جێبەجێ دەکات کە ئەویش ئەرکی «کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی»یە.

جگە لەمەش، کولتوور شەقڵ و سیما و تایبەتمەندی بەکۆمەڵگا دەبەخشێت، بەمەشەوە کۆمەڵگاکان لێک جیا دەکاتەوە، سنوور و چوارچێوەیان بۆ دادەڕێژێ ئەمەش دەورە نەتەوەیی (ئێتنیکی)یەکەیەتی و لەم ڕاستییەدا بەرجەستە دەبێ کە «نە نەتەوە بێ کۆمەڵگا دەبێ و نە کۆمەڵگاش بێ لایەنی نەتەوەیی». یەکەمین و بەرچاوترین مەرج و مۆرکی نەتەوەیی کۆمەڵگاش، ناوە، ناوی نەتەوەیی (ناوی ئێتنیکی - ئێتنۆنیم) کە دەگوترێ کۆمەڵگای کوردی، کۆمەڵگای عەرەبی، فارسی، یان تورکی- ئەمانە ناوی نەتەوەیین کە کۆمەڵگاکان پێیان دەناسرێنەوە و لێک جیادەبنەوە؛ جگە لەمە، کولتووریش مەرج و مۆرکی نەتەوەیی دووەمە و هەر ئەویشە وەکو گوتمان، شەقڵ و سیما و تایبەتمەندییەکان بەکۆمەڵگا دەدات- واتە ناسنامەی نەتەوەیی پێ دەبەخشێ، بۆیەش کولتوور، کەواتە هەمیشە نەتەوەییە.

شایانی سەرنجدانە کە لە زۆر حاڵەتدا و لە گەلێ ڕووەوە کۆمەڵگاکان پێک دەچن: ئایین، خوو و ڕەوشت، بنیاد و سیستمی کۆمەڵایەتی و تەنانەت نزیکی زمانیشیان (وەکو نزیکی لە ڕادەبەدەری نێوان زمانانی ڕووسی و ئۆکراینی) - بەڵام ئەوەی ئەم کۆمەڵگایانە لێک جیا دەکاتەوە لایەنی نەتەوەییە کە لەچەندین مەرج و مۆرکی ئێتنیکیدا بەرجەستە دەبێ و یەکێکیشیان، یان یەکێک لە هەرە گرنگەکان- کولتوورە.

بەم بۆنەیەشەوە، لەنێوەندە سیاسی و هەروەها ڕۆشنبیرییەکانیشدا زۆرجاران گوێبیستی دەستەواژەی (کۆمەڵگای کوردستانی)، یان «کۆمەڵگای عیراقی» دەبین کە بەڕای ئێمە ئەمانە ناپسپۆرانە بەکاردێن و نائەکادیمین، بۆیەش ڕاستی دەرنابڕن؛ نادروستی ئەم دەستەواژانە، پێش هەموو شتێک، لەوەدایە کە فرە نەتەوەیی و فرە کولتووری کوردستان و عیراق ڕەت دەکەنەوە و دانی پێدا نانێن- لەکاتێدا کوردستان و عیراقیش دوو وڵاتی وەکو زۆربەی وڵاتانی جیهان فرەنەتەوەیین؛ لەلایەکی تریشەوە، مەرجی سەرەکی هەر کۆمەڵگایەک، بریتییە لە هەبوونی کولتوورێکی هارمۆنی (متناسق) هاوبەش بۆ هەموو ئەندامانی- لێرەشدا بەرەو ڕووی ئەم دۆزە دەبینەوە: ئەگەر باوەڕمان بە فرە کولتووری کوردستان هەبێ، دەبێ بە هەمان شێوە دان بە فرە کۆمەڵگاییشی دابنێین. ئەو فرەیی و جیاوازییەی کۆمەڵگایەکانیش ڕەنگە زۆر بەرچاو نەبن و هەموو کەسێک هەستیان پێ نەکات، کەچی لە واقیعدا هەن و هەر نەبێ پسپۆڕانی بوارە کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتییەکان دەبێ لێیانەوە بەئاگابن.

کولتوور، دیاردەیەکی وەستاو و چەقبەستوو نییە، بەڵکو لەگەڵ ڕەوتی ژیاندا دەگۆڕێ- ئەگەرچی گۆڕانەکان هەموو کاتێک بە پەلە و هەستپێکراو نابن. گۆڕانی توخمە کولتوورییەکان پرۆسەیەکی مێژوویی و هەمیشەییە و بەردەوامی بەژیانی کۆمەڵگا دەدات و لە ئەنجامدا ئەو دیاردە گرنگەی لێ دەکەوێتەوە کە پێی دەگوترێ «گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی»، واتە گۆڕانی سەرلەبەری سیستمی کۆمەڵایەتی لەکۆمەڵگادا.

گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی دیاردەیەکی مێژوویی و حەتمییە شێوەی پرۆسەیی هەیە، ئەگەرچی وەکو گوتمان، دەرئەنجامەکانی هەموو کاتێک بەرچاو نابن- ئەمە ئەگەر گۆڕانەکان سروشتی و ئاساییانە بن، بەڵام کاتێک گۆڕانکارییەکان وەکو پێداویستییەکانی پەرەسەندنی هۆشیاری کۆمەڵایەتی بەرجەستە دەبن، ئەوە بێ گومان بەڕادەیەکی زۆر ڕادیکاڵانە و ئاراستەکراو دەبن، لێرەشدا دەرئەنجامەکان زوو دەردەکەون، چونکە گۆڕانکارییەکان پلان بۆ دارێژراون. سەرلەبەری سیستمی کۆمەڵایەتی کۆن هەڵدەوەشێتەوە و لەجێگەیدا سیستمێکی نوێ دادەمەزرێ.

کۆمەڵگای کوردی، وەکو هەر کۆمەڵگایەکی تر، خاوەن کولتووری تایبەت بەخۆیەتی و توخمەکانی ئەو کولتوورەش تا گەیشتوون بەئاست و شێوازی ئێستاکەیان، لە ڕەوتی مێژوویەکی درێژدا، بە چەندین قۆناغی گۆڕانکاریدا تێپەڕیون، ئەگەرچی ئێستاش دەکرێ توخمی کۆن و دێرین لەناو کولتووری کوردیدا بەڕوونی بەدی بکەین، بەڵام بەدڵنیاییەوە دەتوانین بڕیار بدەین کە کولتووری کوردی ئێمڕۆکە زۆر جیاوازە لە کولتووری، با بڵێین سەد ساڵ لەمەوبەر. بێ گومان ئەوەش دەرئەنجامێکی سروشتی پرۆسەی گۆڕانکارییە کە چەندین توخمی کولتووری نوێی خستۆتە نێو کولتووری کوردییەوە.

نه هەر ئەوە، بەڵکو لەرۆژگـاری ئێــســتــادا و لە هەلومـــەرجی بەرپابوونی شـــۆڕشی تەکنۆلۆژی و بچووکبوونەوەی جیهـان دەتوانین زوو زوو سەرنج بدەین کە چۆن توخمی کولتووری نوێ، بەشێوەی تەکنۆلۆژیا، دێتـە ناو ژیانی ڕۆژانەمـانەوە، وەکـو ئۆتۆمـۆبیل، تەلەڤـزیۆن (سـەتەلایت)، مـۆبایل، کـۆمـپـیـوتەر (ئینتەرنێت).. ئەمانە بوون بەتوخمی کولتووری، چونکە ڕۆژانە بەکـاریان دێنین؛ ئەگـەر سـەرنج بدەین، دەتوانین ببـینین کـە چۆن ئەمـانە ژیانی ئێـمـەیان (گـۆڕیوە). زێدەبوون و بڵاوبوونەوەی ئامـێـرێکی گـواسـتنەوە و هاتوچۆی وەکو ئۆتۆمبیل بەجۆرێک کە بەردەستی زۆربەی خەڵکی شارسـتانییـە، وای کـردووە لە دروستکردنی خانوودا هەمیشە حسێب بۆ گەراج بکرێت، ئەوەش واتە ئەندازە و ڕوخسـاری خانوومـان گـۆڕاوە، ئینجا هەمـو تاکێک سەرقاڵی فێربوونی شوفێری وکڕین و فرۆشتنی ئەو ئامێرە و کەلوپەلەکانیەتی؛ زۆربوون و فراوانبوونی شەقام و شۆستەکان (جێگەی سەرنجە کە لەوڵاتی ئێمەدا ئەوەندەی حسێب بۆ ئۆتۆمبیل کراوە، نیوە ئەوەندە بایەخ بەتاکی پیادە نەدراوە- لە شەقامـە بەرینەکاندا جێگەی پەرینەوەی پیادە نییـە، شوفێریش هەمیشـە بەتووڕەیی لەپیادە مۆڕ دەبێتەوە، یان هۆڕنی توندی بۆ لێدەدا) کە بەپێش ئۆتۆمۆبێلەکەیدا تێدەپەڕێ؛ هەروەها ئامێرێکی وا بووە بەهۆی کـەمـبـوونەوەی جووڵە و ڕۆیشتن بەپێ بەجۆرێک کاریگەری خراپی بەسەر لایەنی تەندروستی تاکەوە هەیە.

هەروەهاش، ئامێرێکی وەکو مۆبایل کە پێوەندییەکانی یەکجار ئاسـان کردووە، بەڕادەیەک هەندێ جار مرۆڤ ناچار دەبێ هەندێ دەستـوبرد بکات تا لەو پێـوەندییـانە ڕزگـــاری بێ! جگە لەوەی مـــۆبایل چەندین یاری و خزمـەتگوزاری تری تێـدایە کـە گـەنج و منداڵان کـاتی زۆریان بۆ تەرخـان دەکـەن. تەلەڤـزیۆن و سـەتەلایت ئێـسـتـاکە بوون بەسـەرچاوەیەکی کاریگەری مـەعریفە بەڕادەیەک مرۆڤ ڕۆژانە و هەمـوو سـاتێک سـوودی لێ وەردەگرێ، جا بەمەبەستی مـەعریفە، یان بۆ خۆشی و ڕابواردن بێت- ڕەنگە زێدەڕۆیی نەبێت، ئەگـەر بڵـێین تەلەڤزیۆن ئامێرێکی (داکـاسێنەرە)، مـرۆڤ بەماڵەوە دەبەستـێـتـەوە، جووڵە و بزاوتی کـەم دەکـاتەوە، کـەچی ئینتەرنێت لە ڕاستیدا دنیای بچووک کردۆتەوە، ئەرک و کـارەکـانی یەکـجـار ئاسـان کـردووە، لە وڵاتـانی پێشکەوتوودا کارەکانی پۆست و بانک و کڕین و فرۆشتن و سەفەر و...تاد، تەنانەت کڕینی بلیت بۆ سینەما هەر لەماڵەوە و بە ئینتەرنێت دەیکەن؛ لە هەمووشی گرنگتر، بەهۆی ئینتەرنێتەوە، مرۆڤ بۆ هیچ شتێک دانامێنێ- هەر زانیـاریـیـەک و لەهەر بوارێک بێت لەمـاوەی چەند چرکەیەکدا وەدەستی دێنێ؛ ئەگەرچی لەکۆمەڵگای ئێمەدا هێشـتـا وەکو پێویست سوود لە خزمەتگوزارییەکانی ئینتەرنێت وەرنەگیراوە، بەڵام بەو ڕادەیەی کە بەردەستە، بێ گـومـان دەوری لەبەرزبوونەوەی ئاسـتی هۆشـیـاری کـۆمـەڵایەتیـدا بینیـوە - ئەوەش هۆکـارێکی گـرنگە بۆ گـۆڕانی بەها و پێـوەندییـەکـان و دەرئەنجامـیش گـۆڕانی سیستمی کۆمەڵایەتی لەکۆمەڵگای کوردیدا.

لە ئەنجامی هاتنی ئەو توخمە کـولتوورییە نوێیـانە بۆ ناو ژیانی ئێـمـە، کـە وەکو بینیـمـان کـاریگەری زۆریان هەیە، هەروەها گەلێ هۆکـاری تریش (سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی) دەتوانین هەندێ گۆڕانکاری، یان سەرەتای چەند گـۆڕانکارییـەک تۆمـار بکەین کـە ئیـتـر لە بەها و پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی ئێمەدا ڕوویان داوە:

- وردە وردە زێدەبوونی خێزانی بچووک.
- وردە وردە هەڵوەشـانەوەی خێڵ و نەمـانی پێـوەندی خێڵایەتی.
- کـەمـبـوونەوەی دەوری پێـوەندی خزمـایەتی و خـوێن لەبەرانبەر پەرژەوەندی مادددیدا.
- بڵاوبوونەوەی بەها دیموکـراتیــیـەکـان (پلۆرالیـزم و ڕێزگرتن لە ڕای بەرانبەر..).
-دەرکەوتنی نیشانەکانی دروستبوونی بازاڕی کوردی (ئەمـەش دەوری سـەرەکی لە دروسـتـبـوونی کـیـانی نەتەوەیی- سیاسیدا دەبێ)..
- گەلێکی تریش..

هەمـوو ئەمـانە سـەرەتان، بەرەو پێـشـچـوونی دەور و کـاریگەری دواتریان، بێ گـومـان، بەندە بە زێدەبوون و بەرزتربوونەوەی ئاسـتی هۆشـیــاری کـۆمــەڵایەتی لەکـۆمـەڵگای کـوردیدا بەگـشـتی کـە لە قـۆناغی وەرچەرخـاندایە و بە تێگەیشـتنی ڕاست لەهەلومـەرج و پێـداویسـتـیـیـەکـانی ئەم قـۆناغـە. دەکـرێ کـۆمـەڵێ دەستوبردی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابووری ئەنجام بدرێن بەمـەبەسـتی ئاراسـتـەکـردنێکی هۆشـیـارانەی پرۆسـەی گۆڕانکاری کۆمەڵایەتی لەکۆمەڵگای کوردیدا- ئەمەش گەلێ گرنگ و پێویستە، چونکە لەڕاستیدا ئەم قۆناغ و ئەم پرۆسەیە، بۆ کورد چارەنووسسازن.